

Perspektivy rozvoje Fonetického ústavu FF UK

(materiál pro nominační volbu ředitele ústavu – červen 2011)

Obsah:

1. Výchozí skutečnosti relevantní pro stav a rozvoj pracoviště
2. Oblast vědeckovýzkumná
3. Oblast pedagogická
4. Extenzní činnost
5. Personální zabezpečení: realita a perspektivy

1. Výchozí skutečnosti relevantní pro stav a rozvoj pracoviště

1.1 Charakteristika oboru

Fonetika je důležitou součástí lingvistického povědomí o jazyce. Význam přípravy odborníků pro výzkum a zacházení se zvukovým signálem řeči celosvětově vzrůstá a stává se aktuálním úkolem pro vědecko-pedagogická pracoviště zabývající se jednotlivými národními jazyky. Z povahy předmětu zkoumání však vyplývá, že se práce v oboru i jeho výuka poněkud odlišuje od typických humanitních disciplín:

- a) Výzkum mluvené řeči vyžaduje výrazně heterogenní okruh poznatků, příprava aplikací pak předpokládá mezioborové složení týmů. Výuka musí zprostředkovat jak systematickou znalost vlastního oboru (organogenetický základ řeči, akustiku řeči, principy popisu zvukové jazykové struktury, problematiku řečové komunikace atd.), tak poznatky několika dalších disciplín (zejm. z okruhu neurofyzologie, psychologie, sociologie, statistiky, informatiky a řečových technologií).
- b) Vědní obor *fonetika* se opírá především o experimentální materiálový výzkum, a patří tak k disciplínám rozvíjejícím se na pozadí vývoje technických prostředků a postupů, které musí být i součástí studia oboru.
- c) Další součástí studia je vedle získávání teoretických poznatků i nácvik specifických dovedností jak percepčních (sluchová analýza řečových jevů), tak produkčních (motorické mluvní dovednosti související např. s kultivovaným projevem).

1.2 Zázemí oboru v ČR a na FF UK

Fonetické pracoviště na FF UK patří k nejstarším v Evropě. Bylo založeno v r. 1920 jako první svého druhu u nás a až do 2. světové války bylo vyhledávaným centrem oboru *fonetika* ve střeoevropském regionu, zejména pro slovanské jazyky.

Koncem 60. let se projevíly následky politicky motivovaného omezování oboru. Od reformy vysokého školství do konce 80. let nebyla *fonetika* studijním oborem, zůstala jen předmětem v rámci studia češtiny a některých filologií a specializací doktorského studia. Fonetický ústav nebyl administrativně samostatný, ztratil technické zázemí a jako neideologický nemohl přijímat mladé specialisty. Hluboká generační mezera je tím, co obor dodnes nejobtížněji napravuje. (Věkový odstup prvního asistenta přijatého do FÚ na konci 80. let činil 27 let.)

Od počátku 90. let vyvíjí ústav systematické úsilí o obnovení životaschopnosti oboru a o jeho návrat na úroveň potřebnou pro mezioborovou a mezinárodní spolupráci. V r. 1990 byl otevřen obor *lingvistika a fonetika* a v r. 1993 byla FÚ vrácena samostatnost, a tím i možnost hledat nové, perspektivní pracovníky. Podstatnou roli hrála podpora od zahraničních center, zejména dotace pro knihovnu z J. W. Goethe-Universität Frankfurt am Main a bezplatně poskytnutý specializovaný software pro akustickou analýzu od KTH Stockholm. Oživení vědecké práce umožnilo úspěšně zapojit FÚ do systému grantových projektů. Získané prostředky byly využity především na inovaci technického vybavení, takže současný výzkum má po této stránce již opět srovnatelnou mezinárodní úroveň.

V r. 2001 byla otevřena *fonetika* jako samostatný obor magisterského studia, v r. 2007 bylo akreditováno studium bakalářské a navazující magisterské. Zájem o studium každým

rokem roste. Na úrovni doktorského studia působí FÚ opět jako školicí pracoviště i v měřítku meziuniverzitním.

Mezinárodní úroveň pražského fonetického pracoviště dokládá úspěšná participace na grantovém projektu EU *Marie Curie Research Training Networks* řízeném britskou University of Cambridge (Projekt S2S, rozpočet 3 mil. €, 2007-11).

Fonetický ústav FF UK je v současnosti jediným specializovaným vědeckým pracovištěm oboru v ČR a zároveň i jediným akreditovaným centrem pedagogické výchovy odborníků pro danou problematiku na úrovni bakalářské, magisterské i doktorské. Ve Fonetickém ústavu dnes působí jedna profesorka a jeden profesor, oba v důchodovém věku, a jeden habilitovaný pracovník ve středním věku. Další žádost o zahájení habilitačního řízení bude podána do konce tohoto roku. Během posledních let se rovněž podařilo pro ústav získat perspektivní pracovníky střední a mladé věkové generace (podrobněji viz níže). Další potenciální pracovníci jsou vytipováváni z řad současných studentů.

2. Oblast vědeckovýzkumná

2.1 Stav

Vědeckovýzkumná činnost je podstatnou a vzhledem ke specifikům fonetické práce časově značně náročnou složkou pracovní náplně všech pracovníků ústavu. Převažuje experimentální výzkum se zaměřením

- na instrumentální analýzu akustického signálu, nově i na výzkum artikulace pomocí metody elektropalatografie,
- na percepční ověřování funkční platnosti zvukových vlastností běžně mluvené i čtené řeči (též na vnímání cizineckého přízvuku),
- na problematiku řečových stylů (včetně projevů s vysokým stupněm spontaneity a včetně interpersonálního nastavení mluvího),
- na sběr a analýzu dat pro potřeby řečových technologií,
- v reakci na požadavky doby se ústav zaměří též na forenzní fonetiku.

Tyto okruhy jsou aktuální v celosvětovém kontextu a vedou k rozvíjení spolupráce mezioborové (zejména s technickými centry, viz níže) i mezinárodní (zejm. se zaměřením srovnávacím). Ze základních aspektů oboru zůstává v současnosti poněkud stranou klasická problematika fonologická a morfonologická, což ovšem opět odráží dnešní celkovou situaci ve vědě, kdy je žádoucí alespoň potenciální aplikovatelnost vědeckých výstupů.

Úspěchy při řešení grantových projektů umožnily vybavit pracoviště na velmi dobré technické úrovni. Ve snaze o získávání grantů budeme samozřejmě pokračovat. Mimo jiné jsme jako jediní lingvisticky zaměření spoluřešitelé součástí skupiny špičkových vědeckých pracovišť v České republice orientujících se na řečové technologie (ČVUT v Praze, VUT v Brně, Západočeská univerzita v Plzni, Technická univerzita v Liberci), která podala žádost o sedmiletý grant pod názvem *National Centre for Spoken Language Processing* v rámci grantového projektu *Projekty na podporu excelence v základním výzkumu (GAČR)*.

Při výzkumné práci je pro FÚ vzhledem k velkému objemu zpracovávaných dat nezbytná spolupráce s pomocnými vědeckými silami.

2.2 Perspektiva

Vědecký výzkum patří k prioritám většiny členů týmu a není třeba se obávat, že by nebyl průběžně rozvíjen. Okruh témat a činností, jimž by se pracoviště mohlo a mělo věnovat, je značný. Jednou z trvalých priorit se v minulém období stalo jasnější vymezení výzkumných úkolů a konkretizace výzkumných plánů jednotlivých pracovníků.

V souladu s Perspektivami rozvoje FÚ z roku 2008 se začíná slibně rozvíjet oborová i mezioborová diskuse a spolupráce s lingvistickými a technickými pracovišti. Takto započatý trend budeme podle možností ústavu v rámci příslušných témat výše zmíněného vědeckovýzkumného zaměření pracoviště dále prohlubovat (viz 2.1).

Získá-li ústav prostředky z tzv. vnitřních výzkumných záměrů FF, čeká jeho členy organizačně, časově i technicky náročná práce vedoucí k vytvoření metodologie zaznamenávání nářečí, tvorba korpusu nářečí na území ČR a jejich fonetické zpracování a popis.

Kromě tradičních mezinárodních kontaktů se FÚ spolu s dvanácti dalšími evropskými univerzitami podílel na grantovém projektu EU *Marie Curie Research Training Networks*. S některými z nich rozvíjíme užší spolupráci.

Za účelem zefektivnění vědecké práce hodláme dále posilovat již započatou návaznost úkolů zadávaných ve formě studentských prací a vlastní výzkumné činnosti ústavu (viz Opatření děkana 2009/1).

2.3 Publikace výsledků

Publikační možnosti jsou a nepochybně zůstanou dostatečně široké. Poněkud problematickým se obecně jeví bodové hodnocení publikační činnosti. V následujícím období proto hodláme omezit účast na konferencích, které jsou z hlediska hodnocení fakulty spíše druhořadé, a soustředit se zejména na významné mezinárodní události. (Pracovníci FÚ se pravidelně účastní mezinárodních kongresů a konferencí i monotematických sympozií, např. Interspeech, ICPhS, Speech Prosody.) Účast na těchto akcích je na rozdíl od jiných vědních oborů tradičně podmíněna recenzním řízením, sborníky tedy mají vyšší akademickou úroveň, než je běžně zvykem.

V publikační činnosti bychom též rádi navázali na úspěch dvou členů ústavu (J. Volín, R. Skarnitzl), jimž byl publikován článek v impaktovaném časopise *Speech Communication* (*The strength of foreign accent in Czech English under adverse listening conditions*), ačkoli jsme si vědomi, že se jedná o velmi náročný a dlouhodobý proces. Pro podobně prestižní časopis připravujeme studii ve spolupráci s kolegy z Katedry kybernetiky ZČU. Stejně jako u konferencí to ovšem předpokládá soustředění na významnější publikační platformy a odolání pokušení publikovat v kontextech s nízkým hodnocením.

Signálem tohoto trendu je fakt, že pro letošní rok se nám podařilo připravit k vydání foneticky zaměřené číslo recenzovaného časopisu *Naše řeč*.

FÚ vydává v rámci periodika *Acta Universitatis Carolinae* vlastní cizojazyčnou řadu *Phonetica Pragensia*. Spolu s růstem prestiže tohoto periodika hodláme zpravidelnit výstupy fonetické. Zatím poslední, dvanáctý svazek vyšel v loňském roce, další je plánován na r. 2012.

V dlouhodobějším horizontu nepodceňujeme ani tvorbu monografií. V nedávné době vyšla velmi užitečná monografie J. Volína *Statistické metody ve fonetickém výzkumu* a dále kniha P. Machače a R. Skarnitzla *Principles of Phonetic Segmentation*, která je příznivě hodnocena a prakticky využívána i na zahraničních pracovištích. Minimálně tři další monografie jsou připravovány.

3. Pedagogická činnost

3.1 Kmenové obory pregraduálního studia

V současné době dobíhají pětileté magisterské obory *lingvistika – fonetika* (od r. 1990) a *fonetika* (od r. 2001) a přechází se na třístupňový program studia Bc. – Mgr. – Ph.D. Počet přijímaných kmenových studentů by se měl pohybovat mezi 10 až 15. Kapacitu fonetické výuky nejvíce limitují kurzy zaměřené na získávání praktických mluvních a poslechových dovedností a kurzy zaměřené na experimentální výzkum. Při větším počtu studentů v jednom kurzu ztrácí výuka účinnost.

V nejbližší době je také v návaznosti na požadavky praxe nutno rozšířit náplň studia o forenzní problematiku (podána žádost o grant v rámci FRVŠ).

3.2 Výuka v rámci studijních plánů dalších oborů pregraduálního studia

FÚ zajišťuje kurzy v povinném studiu několika dalších oborů. Pravidelně to jsou AAA, BOH, ČC, MKA/PTA, MKN/PTN, FIN. V rámci této výuky se jedná o zhruba 300 studentů za semestr. Byly otevřeny povinně volitelné kurzy *Fonetická variabilita angličtiny/němčiny pro MKA a MKN*. Povinným se stal kurz *Technika mluveného projevu* pro všechny studenty dvouoborového navazujícího magisterského studia v Ústavu translologie. Nově je třeba počítat také s podílem na oboru *obecná jazykověda* a s prakticky zaměřenými kurzy techniky řeči v souvislosti s reorganizací učitelského studia. Zatím nejsou k dispozici konkrétní údaje, které by umožnily reálnou kalkulaci. Do budoucna se uvažuje o bloku předmětů společného základu pro studenty filologie. I zde se s fonetikou počítá.

3.3 Doktorské studium

V doktorském studiu zatím převažuje kombinovaná forma. Byli a jsou v něm jednak mladí pracovníci ústavu, jednak studenti z jiných univerzit, kteří mají ve své pedagogické působnosti fonetickou problematiku. V současné době je registrováno 5 studentů. Vedle toho jsou na našem pracovišti vedeny doktoráty i pro jiné obory (lingvistika, metodika výuky jazyků).

Lze předpokládat, že i nadále bude otvíráno studium v prezenční i kombinované formě a podobně jako u kvalifikačních prací na nižších stupních se budeme zasazovat o propojení doktorských projektů s výzkumnými úkoly pracoviště.

4. Extenzní činnost

Závažnou oblastí činnosti FÚ je aktivní účast na péči o kulturu řeči v rámci mateřského jazyka. Extenzní činnost pedagogická a poradenská směřuje do školství, veřejných médií i kulturních institucí. Požadavky z praxe však bohužel přesahují časové možnosti pracovníků ústavu. Opakují se také požadavky na forenzní expertízy. Jak již bylo výše řečeno, v nejbližší možné době hodláme zařadit forenzní problematiku do studijních plánů.

Extenzní charakter má i pravidelná účast některých pracovníků FÚ v kurzech LŠSS a na Letní škole lingvistiky.

5. Personální zabezpečení: realita a perspektivy

5.1 Stav

Následující tabulka uvádí stručný přehled současného personálního složení Fonetického ústavu.

Jméno	Titul	Věk	Úvazek	Poznámka
Zdena Palková	prof. PhDr., CSc.	72	1	čeština, němčina
Július Zimmermann	prof. Ing., CSc.	70	0,75	vědecký pracovník
Jan Volín	doc. PhDr., Ph.D.	49	0,75	čeština, angličtina
Pavel Machač	PhDr., Ph.D.	49	1	čeština, němčina
Radek Skarnitzl	Mgr., Ph.D.	34	1	němčina, angličtina
Jitka Veroňková	PhDr., Ph.D.	38	1	mateřská/rodičovská dovolená
Jana Janoušková	Mgr.	36	1	mateřská/rodičovská dovolená
Petra Marková	Mgr.	31	1	LF, němčina
David Studenovský	Mgr.	37	1	fínština, LF
Magdalena Zíková	Mgr.	29	1	LF, čeština

Jak již bylo zmíněno výše, kvalifikační složení FÚ bylo posíleno habilitací doc. Jana Volína v r. 2009 a během letošního roku lze očekávat zahájení habilitačního řízení dr. Radka

Skarnitzla, který je velmi schopným a studenty uznávaným pedagogem s rozsáhlými zkušenostmi s vedením závěrečných studentských prací a jejich oponenturami. Vyniká rovněž v oblasti vědecké a má živou publikační činnost. Dokončuje monografii, která bude bezesporu významným přínosem české fonetické literatury.

V horizontu tří let by se pak mohl habilitovat dr. Pavel Machač.

Mgr. David Studenovský a Mgr. Petra Marková již prokázali schopnost vědecké práce a soustavně se podílejí na práci pedagogické. Dokončení doktorského studia lze u nich očekávat v brzké době. V roce 2010 nastoupila do FÚ doktorandka Mgr. Magdalena Zíková, která se úspěšně ujala výuky v několika kurzech, zahájila vědeckou práci a její působení se jeví jako velmi slibné.

Naopak odchod některých pracovníků v minulých letech se ukázal z hlediska pracovní atmosféry v ústavu jako jednoznačně přínosný.

5.2 Další perspektivy

Vzhledem k charakteru oboru je žádoucí, aby se všichni pracovníci podíleli na reálném výzkumu a aby měli v pedagogickém úvazku dostatečně zastoupeny předměty kmenových oborů. Povinnosti při zajišťování výuky pro další filologické obory kladou kromě objemu také nároky na aprobační složení týmu vzhledem k zastoupení jednotlivých jazyků. V závislosti na kapacitních možnostech uvažujeme o rozšíření nabídky fonetiky dalších cizích jazyků.

Celkový objem pedagogického zatížení by nicméně neměl být u nikoho tak velký, aby mu znemožňoval vědeckou práci. Vzhledem k charakteru fonetické výuky nejde jen o počet hodin, ale také o počty studentů v kurzech, které souvisejí s přípravou a vyhodnocováním zvukových a testových materiálů s výukou spojených. Tuto skutečnost budeme nadále brát v úvahu při rozdělování úvazků a hodnocení práce jednotlivých členů FÚ.

S ohledem na budoucí personální rozvoj ústavu jsou sledovány výsledky studentů a absolventů se zájmem o obor. Není třeba se obávat, že by případný konkurz zůstal bez odezvy. Je ovšem zároveň třeba zdůraznit, že práce v oboru fonetika má výrazně týmový charakter. Při výběru nových kmenových pracovníků je tuto skutečnost nutno zohledňovat a schopnost týmové práce prosazovat jako jeden ze zásadních požadavků.

Přes jisté nesnáze v oblasti kvalifikační struktury již Fonetický ústav jako pracoviště prokazuje opodstatněnost dobrých výhledů do budoucnosti. Předpokladem je však dodržení náročnosti kritérií kladených na vlastní práci a od nich se odvíjejícího kvalifikačního postupu. Dále budeme dbát na to, aby tak jako před lety znovu nedošlo k rozporu mezi kvalitou vědecko-pedagogické práce a dosahovanými tituly.

Nadcházející změny ve financování VŠ vítáme jako významnou příležitost ke zmírnění dlouhodobě palčivého problému. Budeme se je snažit mimo jiné využít k posílení motivace členů FÚ pro vědeckou práci a tím ke snížení jejich závislosti na příjmech z činností nesouvisejících s vědecko-pedagogickým působením na FF. Tlak na zlepšení mzdové situace hodláme vyvíjet i vně ústavu.

V Praze dne 15. května 2011

Pavel Machač